

Németh Péter Mikola

A Hősök nélkülől az Elnémulásig

Zarándoklások Hubay Miklóssal

„Aztán mi végre az egész teremtés?”

„Mennybemenetel”

„Zarándoklás ez, minden ős kezdetén megteesszük, a kettévágott – a történelmi Neogradiensis, a Palócföld girbegurba tájain – Nógrád megyében, hogy előbb – még magyar részen – a csesztvei udvarház körüli pusztuló park csendjében tűnődünk el a Teremtés bizzar kalandján és a vele járó sete-suta világtörténelmen. Mert talán épp egy ilyen kidőlő fára leülve – a krími hársról van szó – tűnődött el Madách Imre is azon, hogy hogyan lehet egyetlen képben kifejezni ezt a végtelen térben és időben terjedő »ízét«, amit történelemnek nevez az emberiség.

Aztán folytatjuk a zarándokutat tovább, még a megyehatáron belül, de már az országhatáron túl, Alsó-Sztrégovára – ma Dolná Strehovának nevezik a falut ugyanott, a Felföldön, az Ipoly-táji hazában, de már a Szlovák Köztársaságban –, ahol a várkastély gyűjteményében láthatjuk egy magyar író családi képmásait. Az ivadékokat és az ősoket. (A feliratok megértéséhez nélkülözhetetlen a zsebszótár használata.)

De most – a Beneš-dekrétumok újraéledése idején? – nem engedik be a Magyarországról érkezőket, akik itt ez évben is megtartanák előadásait szűk körben, csak úgy egymásnak Alsó-Sztrégova szülöttjéről. (...) Átballagtunk – kisded zarándokcsoport – a falu másik végébe, a katolikus templomhoz. S ez lett az előadótermem. Itt talán jobban is kiéleződött a létkérdések transzcendenciája.”

S valóban, így történt ez az Ipoly Eurorégió Szabadegyetem Madách Tanulmányi Napjain 2004–2008 között. A váci Madách Kör rendezésében, a Madách Irodalmi Társaság tagjai, valamint magyarországi és szlovákiai középiskolások, főiskolások és egyetemisták évről évre hittel érkeztek az „északi génuszba”, Madách szülőföldjére, hogy lelkiekben erősítsék a szellemiekben egységesülni vágyó Európánkat, és azzal a reménységgel, hogy a klasszikusoknak nem árt hat már semmiféle politikai fondorlat, még a szlovákiai nyelvtörvény sem. Tévedtek, tévedtünk volna? Nagy baj volna, ha igen. Ám bárhogyan is legyen, a magyar–magyar, a szlovák–magyar határokon átnyúló emberi kapcsolatok tovább épülnek, ahogyan Hubay Miklós is sejtetni engedi az itt idézettek értelmében, a Napkút Kiadónál 2010-ben megjelent *„Aztán mi végre az egész teremtés”* – *Jegyzetek az Úr és Madách Imre műveinek margójára* – című vallomásos könyvében.

„Szemben velem, otthon, a József Attila utcai szobám falán – mesélte Hubay Miklós 2007 januárjában az Írók Boltjában a *Mysterium Carnale / Hommage à Pilinszky* című kötetbemutatóm felvezetőjében – az egyik nagy magyar grafikusnak, a ma már klasszikusnak számító Kéri Imrének egy fametszete függ.” Ha valaki átléphetne egyszer is a Hubay-szentély küszöbét, meggyőződhetett róla, hogy az előbb említett grafika Michelangelónak a Sixtus-kápolna mennyezetfreskóján, „A Nap, a Hold és a növények teremtése” című részén látható figurájával állítható párhuzamba. Ott az Istennek csak a fenéke látszik, ahogy egy hatalmas köpenyben átsuhan a levegőégen, s kifelé repül a képből, a fenékét mutatva felénk, mint akinek elege van a világból, amit Ő maga teremtett, elege van az emberből, akit saját orcájára formált. Ezzel a michelangelói látomással szembesült tudatosan, nap mint nap, kilencvenen túl is, Hubay Miklós, a drámaíró. Mert Ő jól tudta: amióta valóban elhittük Nietzschének azt a közhellyé lett kijelentését, hogy „...az Isten meghalt”; Babilónnak modern próféciaját, hogy „Az emberek elhagyták Istent, / Most Isten hagyja el a világot.”; Pilinszkynek jelenkorunkra hatványán igaz állítását, hogy ti. „ez az a föld, amit Isten elhagyott” – azóta senki sem kerülheti meg ezt a kérdést, valamennyiünknek valamilyen formában, újra és újra át kell gondolnunk a fent idézett megállapításokat. Jelen pillanatban ennek legfőbb akadálya, hogy mindennapjainkban eljutottunk arra a mélypontra, ahol már gyakran a tényeket sem vagyunk képesek megkülönböztetni a valóságtól, hovatovább, a virtuális valóság egyre inkább összekeveredik a realitással. Vajon miért lett ez így, mi lehet ennek az oka? Valószínűsíthetően Rilkének az a felismerése adhat választ erre az életre szóló kérdésre, amely egész földi létünk ellentmondásosságára képes rávilágítani, s amelyre úgyszintén Pilinszky hívta fel a figyelmünket, hogy ti. „Rettenetes, hogy a tényektől sose ismerhetjük meg a valóságot!” Igen. Pilinszky János erről a könyörtelen igazságról tovább elmélkedve megállapítja azt is, hogy „a tények, emberi világunk tényei mindenkori részei a valóságnak, de sohasem azonosak egészen vele. A tények az emberei. A valóság Istené. Földeíthetjük a tényeket, s igyekezhetünk egyeztetni azokat a valósággal – ez minden.” Ez minden!? Kérdezek rá kétségek között vergődve, miközben újabb kérdéseket hívok elő tudatom mélyrétegeiből menekvésként a drámaíróval folytatott dialógusban. Akkor mire való a színház? A színház csak játék? És az élet csak valóság? „Nem – állítja határozottan Hubay Miklós a *Napló nélkül* jegyzeteiben –, a színház mindkettő: játék és valóság is – csak máshol és másképpen. Ha a színházat csak játéknak vagy csak megjelenítésnek tekintem – írja a továbbiakban –, legfőbb erejétől fosztom meg. Mert egy drámaíró nemcsak az életében, de a művében, a színpadon is bűnbeeshet és megtérhet. A színház morális intézmény. Az új színháznak el kell fedelnie, nem azt, hogy játék, hanem azt, hogy elmeszülemény, fikció. Amikor a függöny fölmeleg, »itt és most«, valóságosan megtörténik valami, semmivel se kevesebb súllyal, mint amikor az életünkben kétségbeesésbe kergetünk, vagy épp megvigasztalunk valakit. Az egyetlen különbség az, hogy a színház »mesterséges« síkján a valóság másképp történik meg, mint egyebütt.” De mégis, hogyan? Talán olyasformán, ahogy Az ember tragédiájában, ahol már az első szín második megszólalásában azt halljuk az Úr hangján Madáchtól, hogy „Be van fejezve a nagy mű, igen / A gép forog, az alkotó pihen”. Á, de-

hogyan van befejezve, kiált fel határozottan Hubay, a dramaturg. Isten itt nagyot tévedett, hiszen az egész *Tragédia* arról szól majd, hogy valami hiba történt, homok került a gépezetbe. Ettől az újra meg újra felforrósodik, begerjed... Ráadásul mindezek után a Teremtő eltűnik a történelmi színekből. De mitévő lesz aközben, amíg a világtörténelem kerekere recsegve-ropogva ugyan, de körbejár? – kérdez rá Hubay. Majd így válaszol: „– *Pascal szerint elbújik; Szkhárosi Horváth szerint: elalszik, így nem lát; Nietzsche szerint: meghal; Vörösmarty szerint: megőszül; Kosztolányi szerint: álmatlanul ül aranyágon. A Biblia szerint a Mindenható bánkodik, megbánja, hogy embert teremtett.*” De mégis miért? Meglehet, azért, mert Ádám, mikor a bűnt elkövette, nem érzett semmiféle megrázkódtatást, bűnbánatot. A „*bűn és bűnhődés*” erkölcsi parancsa számára ismeretlen, mert meggyőződése szerint, ő nem bűnt követett el, hanem természetes emberi módon lázadt az isteni tiltás ellen. Ahogy az első emberpár a *Tudás fájának* gyümölcsét megízlelte, a *Halhatatlanság fája* közelébe se férkőzhetett, mert az Arkangyal útjukat állta, s tüzes pallosával kitessékelte őket a Paradicsomból. Madách szerint, ez sem egészen így történt, hiszen Ádámot így beszélgeti: „*El innen, hölgyem bárhouá, el, el! / Idegen már ez a hely*”. Vagyis Ádám és Éva önszántukból hagyják el a Paradicsomot, ha valaki tartóztatná őket, akkor se maradnának. Itt válik érzékelhetővé, olvashatjuk Pilinszky-nél, hogy „*a modern világ többek közt két rendkívül fontos dolog jelentését mosta el bennünk. Az egyik a bűné, a másik a vezeklése.*” Valójában ugyanerről, pontosabban a „*bűn és bűnhődés*”, a „*bűn és vezeklés*”, a „*bűn és bűnbocsánat*” ok és okozati összefüggéseiről elmélkedik Hubay Miklós is, aki azt írja *Jegyzetek az Úr és Madách Imre műveinek margójára*, idézem: „*A bűnbeeséssel és a kiűzetéssel mintha a színét veszítette volna minden... Szürke lett a föld. Értelmetlen. A teremtett világ, amely nem régen még az Erő, az Értelme és a Jóság fényében ragyogott, működik azért tovább, csak éppen azt nem lehet tudni, hogy minek. Kérdés az, nem volna-e jobb leállni az egésszel. Mert minél nagyobb szabású az univerzum, s minél olajozottabban funkcionál, s minél tökéletesebbnek látszanak törvényei – voltaképpen annál szembeesőbb a botrány, hogy mire való ez a felhajtás?*” Úgy érezni tehát, hogy a harmadig évezred küszöbén átbukdácsolva, a huszonegyedik század előterében téblábolva, ugyanez a dilemma még inkább felerősödik, elhatalmasodik rajtunk. Lucifer provokatív kérdése így talál totálisan célba, így talál el ismét bennünket: „*Aztán mi végre az egész teremtés?*” Ádám se tudja, de a Mindenható se képes egyértelmű isten-emberi választ adni erre a gyötrő kérdésre, állapítja meg Hubay. Mindettől függetlenül, vagy mindezzel együtt Ádám útját minden nemzedéknek újra és ismét végig kell járnia. Nincsen változtatásra mód, minden időkre szóló parancsolat ez. De mindazonáltal, mégis, mi legyen ennek a Planétának a sorsa, a jövője, ahol sorsunk szerint a Teremtő szabta Úton, a születéstől a halálig „kötelező gyakorlatként” végig kell haladnunk? Ha Isten nem képes választ adni erre a sarkalatos kérdésre, úgy valóban nincsen értelme a földi létnek, így a teremtésnek se sok. És mégis, ennek ellenére „*Szegény Ádám – sajnálkozik Hubay –, ő fogja majd kiizzadni és kiverekedni, korszakról korszakra, a teremtés művének értelmét.*” A magányos Ádám. De magányos maga a Mindenható is. Most válik rejtőzködő Istenné. Nem is fogjuk Őt többé látni a történelem folyamán. Beteljesedett *Isten büntetése*. Ez a kifejezés színére és visszajára is

forgatható. (A büntetést elszenvedő Istent is jelenti, és a minket büntetőt is.) Így is, úgy is megvan az értelme *Az ember tragédiájában*. Figyeljük csak, milyen szöveget ad Madách Ádám szájába:

„Érzem Isten, amint elhagyott,
Üres kézzel taszítván a magányba,
Elhagytam én is.”

Ez a világban való kivetettségünk, teljes elmagányosodásunk kulcsmondata. Hubay Miklós olvasatában: *„Nemcsak Isten bünteti Ádámot kiűzetvén őt a Paradicsomból – Ádám is az Istent. Mondhatni egymást taszítják a magányba.”*

Ó, jaj, mi lesz veled, árvaságra jutott emberiség!?

(„Az álmofejtő álma”)

„Madách nagy leleménye volt – írja Hubay Miklós –, hogy álomlátásként dramatizálva egybeállított egy a priori fikciójú („Ádám látta”) képsort a történelemről. S hogy ez a művészetben – így, csak így – el is hihető.” Ettől a pillanattól a drámaköltőn nincs miért, és nem is lehet számon kérni a tények szintjén a történelmi hűséget, valóságot, mert különben sincs lehetőség arra, hogy a tapasztalatoktól függetlenül, vagy azt megelőzően, bárki is hitelesen rekonstruálhassa az emberiség történelmét. Egyébként meg csak azt fogjuk fel, ami már realizálódott, megtörtént velünk, megvalósult, ezt már Hegeltől is megtanulhattuk. Hubay ilyenén *Freud: az álmofejtő álma* című drámájában az első világháború kitörésének érthetetlen körülményeit vizsgálja, elemzi. Valójában, azt a megmagyarázhatatlan talányt szeretné megfejteni, hogy a „boldog békeidőkben” mi készíthette az európai embert arra, hogy szinte dalolva háborúba kezdjen. A szerző tétovaságát mi sem jellemzi jobban, mint hogy darabja címét több rendben is megváltoztatta, így *Álmofejtés*, *Analízis*, *Mintha már megtörtént volna*, *Különös nyáreste volt*, *Utolsó császárkeringő*, *avagy Ausztria a világvége laboratóriuma* címeken jelentette meg Európa színpadain is előszeretettel játszott opusát. Ez utóbbi címadás korszakolja leginkább a tartalmi lényegét, hiszen az Osztrák–Magyar Monarchiában játszódik a darab, akkor, amikor a pszichoanalízis megalapítója, az ideg- és elmegyógyász Sigmund Freud (1856–1939), az álmofejtő, és a magyar királyi fenség, I. Ferenc József (1830–1916) osztrák császár, „egy doktor senki s egy apostoli valaki” hírében, egy légtérben, kibékíthetetlen ellentétben élnek a korabeli császárvárosban. Időnként együtt kávézgatnak – ez persze fikció – a király barátnéjánál, Schratt Katalinnál Bécsben. Konfliktusuk ok és okozati összefüggéseit nem elsősorban a társadalomban betöltött szerepkörük, pozíciójuk motiválja, hanem sokkal inkább a jellembeli különbségek, a homlokegyenest ellentétes személyiségük, életszemléletük, életvitelük, illetve a korszellem. Továbbá egymásnak feszülésük abból az időszámítás előtti 6. századi tapasztalásból eredeztethető, amely a 20. századra teljesen elhalványuló héraikleitoszi felismerésből vezethető le, hogy ti. *mi, emberek álmainkban különbözünk a leginkább egymástól*. Ugyanakkor, mint tudni lehet, a pszichoanalízis egy olyan orvosi módszer, „via regia, azaz királyi út, amely a tudatalattihoz vezet”, s amelynek segítségével az

individuum működése bizonyos vonatkozásaiban jól elemezhető, racionálisan értékelhető. Freud kutatásai szerint az Ego (én) – „az éber állapot és a hatékony tevékenység szíve” – a Szuper-ego (felettes-én) és az Ösztön-én között „liftezik”, s amikor az Ösztön-én túl nagy konfliktusba keveredik a Felettes-én-nel, akkor az Én és a Felettes-én eltávolítja az Ösztön-ént, olyasformán, hogy annak tartalmát a lélek tudattalanjába gyömöszölik. Ezt az elfojtó folyamatot nevezi Freud *Cenzúrájának*. S ezek az elfojtott tartalmak rejtetten hatnak aztán idegrendszerünkre. A tudós elme megállapításai a művészi, alkotói tevékenységre vonatkoztatva lényegi következtetéseket tartalmaznak, tekintettel arra is, hogy a kreativitás forrását minden esetben az elfojtott érzelmek nemesítésével, szublimációjával magyarázza. Freud iskolája gondolkodásában nem volt ugyan képes megváltoztatni Európát, hiszen „Ausztia a világvége laboratóriuma” volt és maradt a XX. században – ezt Hubay Miklós is megtapasztalhatta a második világháború idején –, ám a valóságról alkotott világképet árnyalta, azon a szinten mindenképp, hogy ebben a globális *Karneválban*, amely azóta körénk keveredett s amelyben élni kényszerülünk, legalább helyel-közzel képesek legyünk különbséget tenni: *Arc, Maszk és Álarc* között.

(„Római karnevál”)

Karneváli állapotok uralkodnak ma a világban. A „kettősségben-lét szindrómája” elhatalmasodott a lelkeken. De mit jelent ez? *„Dupla sorsunk lett, egy macbethi és egy hamleti, illetve egy Don Quijote-i és egy Sancho Panza-i, vagyis egy hivatalos/nyilvános és egy privát »szélmalom-történet«, ez vált Európában »természetessé«.*” S ez arra figyelmeztet mindannyiunkat, hogy a harmadik évezred küszöbén átbukdácsolva a „tökéletes személy”, a „tökéletes szabadság” ideája még inkább viszonylagossá vált, és a tökéletességre való törekvés önmagában is egyre elhalványulni látszik, mint a korábbi évszázadainkban. De mit is értsünk ma tökéletesen, ráadásul a szabadságvágyaink – *„...a szabadság: az emberiség fejlődésének Abszolút Nulla Foka”* – összefüggésében mit? És egyáltalán, ki lehet ma közülünk „tökéletes személy”, személyiség, akkor, amikor az „európai személyesség” már a kezdetek kezdetén „tudathasadásos” kettősséget teremtett, nem tudva, hogy Maszkot vagy Álarcot visel-e? Az Álarc és Maszk ősi jelképek, rituális kellékek, amíg a helyükön voltak, vannak, nincs is velük semmi baj. Jézus az Emberfia, Isten maszkját viseli földi létében, a Veronikon is ennek bizonyossága, olvasom a minap a Vigiliában. S valóban, a baj akkor kezdődött, amikor Arcunkon, a megismételhetetlen, bemocskoltuk Teremtőnk képmását. Amikor Arc, Maszk és Álarc funkciójukban összekeveredtek. Pedig egyik a másikával föl nem cserélhető, hiszen a Maszk az olyan Arc-lenyomat, amely a személy felismerhetőségét az örökkévalóságba emeli. Ilyen Ady, Babits, Pilinszky, Szabó Lőrinc, Németh László és Szentkuthy Miklós, vagy épp Liszt és Beethoven, Nietzsche és Hegel halotti maszkja. A Maszk tehát szakralizál. Az Álarc ugyanakkor: a karneváli, a farsangi, a maskarázó egy olyan, az emberi Arc elé helyezett műtárgy, amely nem föltétlenül emberre emlékeztető, dezanropomorfizál tehát, s amely az illető személy alakoskodását, eltakarását, felismerhetetlenségét szolgálja, így tehát profanizál. A kettő ilyen értelemben annak ellenére, hogy vannak közös vonásaik, lényegileg különbözik egymástól, a közgondolkodásban funkciójuk

mégis összekeveredik. A XX. század emberének a külvilággal való egyre kilátástalanabb és zavarodottabb kapcsolata szinte már csak mitikus alapokon, a csodavárással kezelhető. Hubay Miklós *Római karnevál – Katarzis két felvonásban, prólógussal és közjátékkal* című drámája is erről beszél. A darabot Itáliában többször is színre vitték. Genovában például a híres Aldo Trionfo rendezte meg. De én most szívem szerint a váci előadás körülményeit idézném, hiszen ott élek, ott láttam a bemutatót az 1980-as évek elején. Huszárik Zoltán kezdte el, az *A piacere* című film rendezője, majd betegsége miatt végül is Ruszt József rendezte meg, Ruttkai Évával a főszerepben Vácott a *Római karnevált*. A dráma magyarországi fogadtatása több volt mint rendhagyó, arról a tragikus sorsú színésznőről, Lánczy Margitról szólt, akinek akkorra már az Arca is a feledés homályába merült, de akinek Widmar, a *Tragédia* olasz fordítója mint „*A legszebb Évának*” ajánlotta fordítását. Magyarországon a hetvenes években szinte minden sztár, amikor már eljött annak az ideje, hogy a rivaldafényből a háttérbe vonuljon, szerepkört váltson – ezt magától a szerzőtől tudom –, önként kérte színigazgatójától a *Római karnevál* női főszerepét. Így tett Mezey Mária, Dayka Margit, Tolnay Klári és Ruttkai Éva is – mondanom se kell: egyikük sem kapta meg az öregedő, az elmúlással szembesülő színésznő hősi szerepét. Ám Ruttkai nem nyugodott. Őt a „színészkirály” korai, tragikus halála miatt érzett fájdalma, Latinovits Zoltán iránt érzett sírig tartó szerelme – „Sírj vagy neved, zokogó víz Balatonszemes” – hatására talán, elfogta valamiféle profetikus aszsonyi hevület. Akkoriban a legnépszerűbbnek ismert színésznő ki-kiszökött a budapesti nagy színházak zárt világából, s ott volt szinte minden pincészházi premieren, mint aki lázasan az ideális társulatát, a szeretet-közösségét, az otthonát keresi... Éva kész tervvel érkezett hozzám... – így emlékezett vissza a bemutatót megelőző történésekre Hubay. Előre megegyezett a váci Madách Imre Művelődési Központ akkori igazgatójával, Végh Károllyal, hogy a város befogadó színházában fogja eljátszani a főszerepet, és csodák csodája, halálos betegsége ellenére el is játszotta. Igen, a *Római karnevál* már önmagában is azt sugallja, arról beszél, hogy megtörténhet mindenkivel a csoda, az, amit az ókori krónikák is följegyeztek, hogy ti., a karneválok idején a Via del Corsón versenyfutást rendeztek a nyomorékoknak, a féllábúaknak, a bénáknak, sántáknak, csonkáknak-bonkáknak, és mert ők az életükért futottak, elszántságukban időnként legyőzték az olimpikonokat, a profi atlétákat is. Hubay Miklós írja minderről a váci előadás felvezetőjében, hogy amikor először meghallotta a történetet, úgy érezte, az mindenképpen drámába kívánczik. S mindennél jobban kifejezi ez a karneváli helyzet és hangulat az akkori, a hetvenes évekbeli szocialista országokban elhatalmasodó abszurd létállapotokat. Valójában azt, hogy „odafent” az „elit” köreiben egyre kevésbé hisznek már a forradalmi eszmékben, de működik a bürokrácia, és működik a protokoll. És paradox módon – csodaszerűen – mégis fellobog az eszme – „egy-eszme, aranyeszme, rögeszme” – a pályáról leszorítottak világában. Ők futottak versenyt a római Corsón is, ők voltak a szocializmus sztahanovistái, „hősei”, és most ők adják bele utolsó leheletükig mindenüket abba a színpadi próbába mint egyetlen lehetőségbe, amelyből meg lehet, hogy sohasem lesz előadás. És így van ez most is. Ha mások már nem is, ám ők, a társadalomból kiszorítottak, a hajléktalanok, a jogfosztott „tisztátalanok” még mindig hisznek. Egyes-egyedül las-

san már csak ők hisznek a fordulatban, a gyökeres változásokban. Esélyük van az esélytelenségben! Az analógia az antik drámák történetéből való, ezt maga Hubay Miklós többször is megvallja, hiszen elleste a *kontamináció* technikáját a klasszikusoktól. Ami azt jelenti, hogy az igazi drámai helyzet csakis ott és akkor születhet meg, ha két vagy több élmény metszi egymást. Továbbá Madáchtól megtanulhatta, hogy „A színpadon az Idő és Tér nem szab határokat. Mindkettő átjárható. Együtt lehetnek ugyanazon a színpadon a világtörténelem főszereplői a Big Bang pillanatától a Föld kihűltéig.” S így is van ez Hubay legtöbb művében, köztük az *Egy magyar nyár*, az *Egyik Európa*, a *Nero játszik*, az *Antipygmalion*, a *Tűzet viszek*, a *Párkák*, *avagy: Isten szeme mindent lát*, a *Te Imre, itt valami ketyeg*, a *Zsenik iskolája* („27 rövid dráma”), a *Színház a Cethal hátán*, az *Ők tudják, mi a szerelem*, a *Késdobálók*, a *Mennyből egy angyal*, *Hova lett a Rózsa lelke?*, a *Pünkösöd*, *A bál után*, az *Elnémulás* címűekben, és más műveiben.

„Elnémulás”

Hubay Miklós Kossuth- és József Attila-díjas drámaíró, műfordító, eszéista, a magyar kultúra nemzetközi elismertségű nagy alakja, a Magyar PEN Club tiszteletbeli elnöke, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia alapító tagja, életének 94. évében, 2011. május 7-én elhunyt. Amikor a gyász hírt olvastam, abban a tavaszi lassú körém feketedésben, szorongva – „Mindig a másik ember hal meg, nem te!” – az *Elnémulás* című drámájából Madách: „Csak az a vég! – csak azt tudnám feledni!”; Babits: „Ha meghalok, az Isten behunyja egy szemét.”; graffitiként a börtöndíszlet, a siralomház falán felvilanó sorai jutottak az eszembe. A háromszereplős dráma – A Renegát, Aleluja és Patrick – egy kihaló kultúrának, egy még élő nyelv in extremisének a megjelenítése, amely a *herderi jóslat* szerint, akár a magyar is lehetne. Vagy épp az az észak-olaszországi friuli nyelv, amely Pier Paolo Pasolini költői nyelve, a magyar történelemben az első világháborús véres csaták, Isonzó és Doberdó színtere, ahol a Monarchia katonájaként több ezer magyar huszár, tüzér és gyalogos vesztette életét, s ahol földrajzilag pontosan, San Vito városában a darab ősbemutatója, az alig ötvenezer lelket számláló ladinok nyelvén valósult meg, és csak évekkel később mutatták be Debrecenben, a Csokonai Színházban. Az ezredforduló nyitányaként az *Elnémulást* többek között az teszi drámaian aktuálissá, hogy Magyarország csökkenő lélekszámának szorongató jeleit igazolva – Babitsét, Németh Lászlóét, Illyését, Fekete Gyuláét – a statisztikai mutató valóságosan is a tízmillió alá süllyedt. Ez pedig a demográfia számszerű törvényei szerint cezúra a nemzet létezésében, 2050-re várhatóan hétmillióan leszünk. A kritikus lélekszám határa alá zsugorodó nációk, mint ahogy a színmű drámaírói alapötletét adó nyugat-szibériai szamojéd népek is, akik többek között az ún. kamasznyelvet beszélték, előbb vagy utóbb, de eltűnnek a történelem süllyesztőjében, s helyükön, s ez már a történelem fintora, épp távoli nyelvrokonaink, a finnugor hanti-manysi népek honosodnak meg, mára pedig már ők kerültek végveszélybe. Ez volna hát a történelem természetes folyása? Domonkos Pál Péter, Lükő Gábor, Jean-Luc Moreau, Schmidt Éva s más elkötelezett etnográfusok és lingvisták szerint természetesen nem, hiszen egy nyelvben az emberiség lángelméjének megismételhetetlen isteni csodája, kul-

túrája van jelen, amelynek megőrzése kötelezően humánus cselekedet. Miként azt, Hubayval majdnem egy időben az odaátba, az elíziumi mezőkre távozó Juvan Sesztalov (1937–2011) vogul (manysi) sámánköltő tette, aki hihetetlen módon, az 1930-ban létre mentett vogul írásbeliséggel élve – „*Torum jisz teli, / Korsz jisz teli – / Ton laven...*” (*Isten kora eljő, / Kozmosz kora eljő – Majd akkor beszélj...*) – a manysi népköltészetből megteremtette az alig tízezer lelket számláló nemzete identitását tápláló vogul irodalmat. „Az irodalom mégiscsak irodalom lesz, meg ember és kultúra lesz” – ebben is Adynak van igaza, mint annyi minden másban – állítja erre hitelt érdemlően Hubay Miklós, akinek *El-némulása* zárásaként egy lokalizálhatatlan, a mindenséget átlényegítő Hang a Szentírás (Márk 13,2–37.) Evangéliumából idéz, íme: „*Látod ezeket a nagy épületeket? Nem marad kő kövön, amely le nem romboltatik. Mikor pedig hallani fogtok háborúkról és háborúk híreiről, meg ne rémüljete, mert meg kell lenniük; de ez még nem a vég... Mert nemzet-nemzet ellen és ország-ország ellen támad; és lesznek fölindulások mindenfelé; és lesznek éhségek és háborúságok. (...) Halálra fogja pedig adni testvér testvérét, atya gyermekét; és magzatok támadnak szülők ellen, és megöletik őket. (...) A háztetőn levő pedig le ne szálljon a házba, se be ne menjen, hogy házából valamit ki vegyen; (...) Mert azok a napok olyan nyomorúságosak lesznek, amilyenek a világ kezdete óta, amelyet Isten teremtett, mind ez ideig nem voltak, és nem is lesznek. (...) Bizony mondom néktek, hogy el nem múlik ez a nemzetség, amíg meg nem lesznek mindezek. (...) Az ég és a föld elmúlnak, de az én ígéim soha el nem múlnak...*” Ám azt a napot vagy órát senki sem tudja – így folytatódik az evangélium –, sem az ég angyalai, sem a Fiú, hanem egyedül az Atyaisten. Az „Isten tenyerén ülünk” hát azóta is, lábunkkal kalimpálva a tátongó mélység felett. Mióta is? Születésünk pillanatától, amiről, mármint a Teremtettségünkről hajlamosak vagyunk idő előtt elfeledni, hogy az az újszülött, aki egykoron voltunk, aki világra vergődött „vérben és mocsokban”, az „az életet a halálra ráadásul kapja”, hiszen „a teremtés teleologikus kimenetele is a semmi felé mutat. Abszurd.” Ezt már Madách is jól tudta. Az „Aztán mi végre az egész teremtés?” – luciferi kérdésfeltevése is ezt erősíti. Ha ez így van, akkor miért nem abszurd drámát írt Madách Imre? Albert Camus a kortárs F. M. Dosztojevszkij életművére vonatkozóan teszi fel ugyanezt a kérdést, olvasom Pilinszky János *Ars poetica helyett* című esszéjében. Egészen pontosan azt, hogy F. M. D. felismeri ugyan a világ abszurditását, mégsem ír abszurd regényeket, hanem a hit világába menekül. Igen, ez igaz. Csakhogy a világ abszurditásán túl – és épp a menekvés irányában, világosít fel a továbbiakban Pilinszky – van egy még következetesebb, ha úgy tetszik, még abszurdabb lépés, s ez a világ kép-telenségének vállalása. Ezért is ad Madách drámai költeménye újra és megint alkalmat arra, hogy létünk életre tévedt egyszerűségének egészét végig-gondolhassuk. Hadd mondjam így – kéri a színházban elmélyülő Hubay Miklós –, hogy „végig-gondoljuk a dramaturgia módszereivel. (...) S ezt az alkalmat kár kihagyni. Szembesítsük tehát Madách világkoncepcióját jelen töprengéseinkkel a történelem értelméről és/vagy értelmetlenségéről, valamint az emberiség mindent túlélő tehetségéről és/vagy önpusztításáról, valamint a teremtés sikeréről és/vagy kudarcáról.” S ezt fontos is, hogy időről időre megtegye a kutató elme. Ha én rendezném Az ember tragédiáját, játszik a gondolatlan Hu-

bay, akkor Jézus Krisztust is a *Tragédia* élő szereplőjévé tenném, s úgy lehet, ezzel a lépéssel Madách is egyetértene, csak azért, hogy végkifejletként a szentháromságos Isten nevében maga a Fiú Isten szólíthassa fel a keresztségben bűneitől megváltott Ádámot a folytatásra: „Küzdj, ...!” De mire elég ma ez a felszólítás? Elég-e még a történelem folytatásához, vagy a jóslatok szerint történelmietlenné válik maga a valóság is? Most még nem tudni. Azt ellenben egyre inkább érzékelni, hogy a mindennapi lét abszurditása nőtön-nő. Ádám a szikla meredélyén áll, s lábainál a „mélység éjszakája tátong”, ő az abszurd ember megtestesítője abszurd helyzetben, aki Lucifer sugallatára öngyilkosságra készül, s ha megteszi, azzal mint első ember az emberiség jövőjére mond áment. Ebben a drámai helyzetben a „bízva bízzál!” óhaja képtelenség. Ha csak a *credo quia absurdum* (hiszem, mert képtelenség) által nem válik értelmezhetővé. Láttunk már olyan *Tragédia*-előadást, Paál István szolnoki (1980) rendezésében, amelyből az utolsó mondatot kihúzták, arra gondolva, hogy aki olvasta a drámakölteményt, az úgyis képes lesz megidézni a záróakkordot, így állhat össze alanyi szinten „a keserű valóság és az utópisztikus vég kettőssége” a lelkekben, ezzel lobbantva fel a belülről kimondható igazság katarzisének tisztítótüztét. A *„Mondottam ember: küzdj, és bízva bízzál!”* isteni intelmének valójában a *credo ut intelligam* (a hiszem, hogy megértsem) vonatkozásában van igazán értelme, így a mindennapjaink összefüggéseiben annak, hogy Arany János nyomán tovább folytatva az eszmélkedést, válaszokat keressünk Madách Hubay Miklós által ránk testált lét-kérdéseire:

- „Miért, miért-e percnyi öntudat,
hogyan lássuk a nemlét borzalmait?”;
- „Mit állsz tátongó mélység lábaimnál?”;
- „Megy-é előbbre fajzatom...”?;
- „Mi lesz első hősebből a keresztnek?”;
- „A nő, méregből s mézből összegyúrva.
Mégis miért vonz?”;
- „Aztán, mi végre az egész teremtés?”